

ביאור "מי שענה"

לו יצחק, ולא רואים בתורה שאברהם ביקש על זה, והסביר המהר"ל "מה שהוא רוצה הוא תפילתו כי רצון יראיו יעשה" מבלי שיבקש.

ועל זה מבקשים "מי שענה לאברהם אבינו" מבלי שיבקש "הוא יענו שתועיל תפילתו גם על אותם צרכים של ידענו לבקש עליהם, (עכתו"ד).

ומבואר בזה "מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח הוא יענו" דגם יצחק ודאי לא התפלל להצלתו (כמבואר בס"ק ב'), רק מהשמים עונים לאדם גם על דברים שלא ביקש עליהם].

ב. ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלקים, ויבן שם אברהם את המזבח, ויעקוד את יצחק בנו, וישם אותו על המזבח ממעל לעצים (כב, ט').

בפרקי דרבי אליעזר (פרק לא) אמר יצחק לאברהם אבי אבי קשרני, וקשור שתי ידי ושתי רגלי בשביל פשיעונו ואמצא מחלל כבוד את אביך, קשר שתי ידיו ושתי רגליו, ועקדו על גבי המזבח, - ונתן שתי רגליו עליו כדרך שאדם עושה בשעה ששוחט את הבהמה, כדי שלא תבעט (עכ"ל).

וכ"ה במדרש רבה (וירא פרשה נו ס"ק ח) אמר רבי יצחק בשעה שביקש אברהם לעקוד ליצחק בנו, אמר לו אבא, בחור אני וחוששני שמא יודעזע גופי מפחדה של סכין, ואצערך, ושמא תפסל השחיטה ולא תעלה לך לקרבן, אלא כפתני יפה יפה. מיד "ויעקוד את יצחק" כלום יכול אדם לכפות בן שלושים ושבע אלא לדעתו (עכ"ל).

ובשורית תשובות והנהגות (להגר"מ שטרנבוך הראב"ד שליט"א חלק ד' סימן קל"ה) מבאר איזה תפילה התפלל יצחק בעקידה, דהרי במדרשים אלו רואים, שלא רצה יצחק להפטר מעקידה, ואדרבה ביקש שיעקדו יפה יפה.

ולכן כתב הגאון הנ"ל דבאמת הקב"ה ציוה רק להעלותו על גבי המזבח לעולה (כב, ב) ולא פירש לעבוד בו כקרבן (כדברי רש"י (כב ב) לא אמר לו שחטוהו, לפי שלא היה חפץ הקב"ה לשחטו אלא להעלותו להר לעשותו עולה, ומשהעלו אמר לו הורידהו).

ובקשת יצחק הוה דליהו קרבן ממש, דאולי בקרבן אדם שהוא בר דעת, צריך דוקא כונתו לקרבן, ורק בזה הוכשר הקרבן. ועל בקשה זו ברכו אביו אברהם סמוך לעקידה "סוקר ספונות" שועך יקשיב, ישלח עוזך מקורש" (לשון הפייטן המיוחס לרבינו שלמה אבן גבירול, שאומרים זאת בסליחות עשי"ת, לפי מנהג פולין ביום צום גדליה סליחה מט, ולפי מנהג ליטע ביום ה' של עשי"ת).

והקב"ה קיבל תפילתו להחשיב עבודת הקרבנות וכל כך נתקבלה בקשתו, דאפילו שבסוף לא הוקרב בפועל, עכ"ז הוחשב העקידה כאילו מסר נפשו ונשחט בפועל.

ולזה אומרים "מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח ומוכן לשחיטה דבעקידה נחשב כאילו נשחט "הוא יענו" (עכתו"ד).

ג. ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלקים. ויבן שם אברהם את המזבח, ויעקוד את יצחק בנו, וישם אותו על המזבח ממעל לעצים (כב, ט) בילקוט שמעוני (פרשת וירא רמז קא ד"ה ויעקוד) "וישם אותו על המזבח" ענין אברהם בעיני יצחק, ועיני יצחק בשמי שמים, והיו דמעות מגשורות ונופלות מעיני אברהם, עד שהיתה קומתו משוטטת בדמעות.

אמר לו (אברהם ליצחק) בני הואיל והתחלת על רביעית דמך, פירוש שהתחלת למסור להקב"ה דם הנפש שהוא חלו ברביעית דם (זית רענן). יוצריך יזמין לך קרבן אחר תחתך.

באותה שעה פער פיו בבכיה וגעה געיה גדולה, והיו עיניו מרופפות וצופות לשכינה, והרים קולו ואמר אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ.

"מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יענו" "מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח הוא יענו".

מקור תפילה זו מי שענה לאברהם אבינו הוא משנה (בתענית דף ט"ו) על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' גואל ישראל.

אבל מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח, לא מובא לא במשנה ולא בגמ'.
ומצאתי בסדר רב עמרם גאון (סדר שני וחמישי דף צ"ג) והושענו כשענית ליצחק על גבי המזבח כן ענו והושענו. וצריך להבין איזה תפילה התפלל אברהם אבינו בהר המוריה, ואיזה תפילה התפלל יצחק בזמן העקידה.

ומצאתי דאמא לידי משמע תשעה דעות בחז"ל ובראשונים, ואבארם אותם אחת אל אחת כיד ה' הטובה עלי, לפי סדר הכתוב, בפרשת עקידה.

א. ויאמר אברהם אל נערי שבו לכם פה עם החמור, ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם (כב ה').

במדרש רבה (וירא פרשה נו ט"א) אמר רבי יצחק הכל בזכות השתחויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה "ונשתחוה ונשובה אליכם".

וכתב יפה תואר (שם) ואולי הכוונה של "השתחויה" הוא התפילה, וכן במדרש (אגדה שמואל פרשה א' ס"ק ז', ילקוט שמעוני שמואל רמז ע"ז) למדו שהתפילה גדולה מקרבנות, מדכתיב (שמואל א א, ג) להשתחוות, ומעלת התפילה גדולה מאוד כדאמרינן (ברכות דף לב ע"ב) גדולה תפילה יותר ממעשים טובים.

ובא המדרש ללמדנו כי אל יתאש האדם מהרחמים ומהתפילה גם אם יש לפניו אחת מהסיבות המניעות את תפילתו, - כגון אם כבר קדמה הגזירה, ובא להתפלל לבטל הגזירה או קשה לבטלה (כמבואר במדרש רבה במדבר פרשה יא ס"ק ז) אמנם עם כל זה תועיל התפילה לפעמים גם לקרוע הגזירה, כחזקיהו בחלותו (ברכות דף יוד ע"א), וכן אמרו (ר"ה דף ט"ז ע"א) יפה צעקתו לאדם בין קודם גזר דין, בין לאחר גזר דין.

וכנגד זה אמר, שאברהם חזר בשלום בזכות השתחויה ותפילה, אף שכבר נגזרה השחיטה על יצחק (עכ"ד).

וכן משמע להדיא מדברי הירושלמי (תענית פרק ב הלכה ד') על דברי המשנה (שם) "על הראשונה הוא אומר מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה" ברוך אתה ה' גואל ישראל.

והקשה הירושלמי ולא יצחק נגאל (פירוש ולא יצחק הוא שנגאל, במה שנענה אברהם, ומה שייך זה לברכת גואל ישראל, פני משה), והסביר קרבן העדה (שם) לפי שאומרים סמוך לחתימתה "מי שענה לאברהם בהר המוריה, והיינו על הצלתו של יצחק, אם כן, היה ראוי לחתום בה גואל יצחק, ולא גואל ישראל, ומתוך הירושלמי מכיון שנגאל יצחק כמו שנגאלו כל ישראל (עכ"ל) והוה שפיר סמוך לחתימה מעין החתימה (קרבן העדה).

הרי שענייניו של אברהם אבינו בהר המוריה, היא באמת על הצלתו של יצחק, ובני הרה"ג ר' גמליאל שליט"א הראה לי ספר ענינו של יום (פרק כ"ה דף קמז) שהביא ראיה זו וכתב שמסתבר שאברהם אבינו לא התפלל במפורש על הצלתו של יצחק (כמבואר בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל כב יד הובא לקמן ס"ק ו' ובמדרש רבה וירא פרשה נו ס"ק ז).

ואולי חזינו מהכא שתפילתו של אדם, מועילה גם להשגת אותם צרכים שלא ביקש עליהם במפורש, כמו שכתב המהר"ל באופן שני גור אריה פרשת ויצא, ל, ג) שהקב"ה הבטיח לאברהם שיהיה

באותה שעה הן אראלים צעקן חוצה, עמדו מלאכי השרת שורות שורות ברקיע, ואומרים זה לזה ראו יחיד שוחט יחיד נשחט, אמרו (מלאכי השרת להקב"ה) מי יאמר לפניך על הים "זה קלי ואנוהו" (שמות טו, ב) שבועת כה יהיה זרעך (בראשית טו, ה) מה תעשה לה מיד "אל תשלח ידך אל הנער (עכ"ל).

וכ"ה במדרש ויושע (הובא באוצר מדרשים חלק א דף קמז) וישם אותו על המזבח ממעל לעצים" אברהם היה בונה את המזבח, ויצחק מושיט לו את העצים ואת האבנים, אברהם היה דומה לאדם שהוא בונה בית חתונה לבנו, ויצחק היה דומה לאדם שמכין חופה לעצמו שעשה בשמחה, ואמר יצחק לאביו, אבא זר עצמך וחשוף וזרועך, ואסור ידי ורגלי יפה יפה, שאני בחור בן שלושים ושבע, ואתה זקן, וכשאראה את הסכך אבעוט בך מפחד הסכך, שהנפש חצופה, ושלא אעשה בו מום, ואפסל מקרבן, אלא בבקשה ממך אבא מהר ועשה רצונך ואל תעכב וגלול בגדיך וחגור מתניך ושרפני יפה יפה-

מיד ערך את העצים, ועקד אותו על המזבח ממעל לעצים, אמץ זרועותיו וגלל בגדיו ונתן שתי ארכבותיו עליו בכח גדול.

והקב"ה יושב על כסא רם ונשא, ראה האיד לב שניהם אברהם ויצחק שוה,

והיו דמעות מאברהם נושרות ונופלות על יצחק, ומיצחק נופלות על העצים, והיה הסכך נטבלת בדמעות, מיד וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (עכ"ל).

והנה ממדרשים אלו רואים שאברהם ויצחק בכו, ולכאורה משמע שבכיותם היתה, שהקב"ה יציל אותם ויאמר לאברהם, לא לשחוט את בנו, דהרי אברהם אמר אז "אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ".

וכן משמע ממכתבו של הגאון ר' חיים קנייבסקי שליט"א, שנשאל בשלמא "מי שענה לאברהם אבינו בזה המוריה" רואים בירושלמי (תענית פ"ב הלכה ד') שאברהם התפלל על הצלתו של יצחק, (הסבר על דברי הירושלמי מבואר לעיל ס"ק א') אבל היכן מצינו שיצחק התפלל על הצלתו, שהרי אומרים גם מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח

והשיב מן שליט"א וז"ל: עיין ריש מדרש ויושע ששניהם בכו עכ"ל (הובא בספר ענינו של יום ה'נ"ל דף כ).

ולכאורה כוונתו שהבכיה היתה רצון להצלה, ועל זה אנו מבקשים מי שענה ליצחק בנו כשנעקד על גבי המזבח הוא יענונו. ואפשר להוסיף על זה דברי הילקוט שמעוני (פרשת וירא רמז קא) ויאמר יצחק אל אברהם אביו, ויאמר אבי ויאמר הנני בני, ויאמר הנה האש והעצים ואיה השה לעולה והקשה המדרש, למה אבי שני פעמים ותיירץ כדי שיתמלא עליו רחמים (עכ"ל) הרי שיצחק רצה שאביו ירחם עליו.

אמנם בעבד המלך (פרשת וירא דף ע"א, להגאון הצדיק ר' שמואל הומינר וצ"ל) אחרי שמביא המדרש (כב, ז ה"ל) סיים וז"ל: אברהם ויצחק ברצונם הגמור ובכל לבם עשו בשמחה גדולה כל מעשה העקירה, וגם בכו בכיה גדולה והורידו דמעות הרבה, ואיתא בספרים דאם לא היה אברהם בוכה, היה מקום לטעות ולומר דאברהם כששמע שעליו לשחוט בנו יחידו

ולשרפו כליל כעולה תמימה, נתאבן לבו ונתבלבלה דעתו, ואבר הרגשותיו ורחמנותו ועשה מה שעשה.

לכן גילו לנו חז"ל דאברהם היה עומד בדעתו הצלולה והברורה והרגשתו הנלהבה בגודל רחמיו על בן יחידו, ובכה בכי רב והחיל דמעות כנחלים, ובכל זאת התגבר בשמחה גדולה, ועשה כל מעשה העקירה בכל פרטיה וקדושיה, וכבש רחמיו מבן יחידו לעשות רצון השי"ת בלבב שלם, וכן הדבר ביצחק, והבן מאד.

וראייה לזה הוא דברי המדרש רבה (וירא פרשה ג"ו ס"ק ח') וישלח אברהם את ידו (בראשית כב), הוא שולח יד ליטול את הסכך, ועיניו מורידות דמעות, ונופלים דמעות לעיניו של יצחק, מרחמנותו של אבא, ואעפ"כ הלב שמח לעשות רצון יוצרו (עכ"ל).

וכ"ה להדיא בשערי העבודה לרבנו יונה (ס"ו טו) וז"ל: בשעה שהיה אברהם שוחט את האיל נכמרו רחמיו על בנו, שראה אותו בן מות לחיים, והיה רואה כי כמעט נשחט בנו, והיה לבו מתחמם בתכלית החימום, והיה בוכה בדמעות בתכלית הרחמנות, והיה מודה ומשבח לקל יתברך, ואמר לפניו רבש"ע לולי רחמך המרובים וחסדך העצומים כבר הייתי שוחט לבני יחידי כאשר שחטתי זה האיל, וכן היה לי לעשות למלאות רצונך, אלא שרחמת עלי ומנעת אותי, וגלוי וידוע לפניך שלא נשאר הדבר בי, והיה מתפלל בתכלית הדברים והכוונה השלימה והדביקות הגמורה ואומר יהי רצון מלפניך שיהיה לי שכר בשחיתת זה האיל כאילו שחטתי בני לפניך למצותך כמו שגלוי וידוע לפניך את לבי, שכן הייתי שוחטו לולי שמנעתי. וכן בשעה שהיה מקבל דם האיל במזרק, היה רואה אותו הדם כאילו הוא דם בנו, והיה מתחמם לבבו, והיו רחמיו נכמרים על בנו והיה בוכה בדמעות בתכלית הרחמנות וכו', וכן בשעה שהיה מוליך הדם לזורקו ע"ג המזבח, ובשעה שזרק אותו, היה רואה דם האיל שנשפך על המזבח. כאילו הוא דם בנו שנשפך, והיה לבבו מתחמם בתכלית החימום

והיו רחמיו נכמרים על בנו, והיה בוכה בתכלית הרחמנות וכו'. וכן בשעה שהיה מקטיר את האיל, והיה רואה את אבריו נשרפים היה רואה כאילו בנו נשרף, והיה מתחמם לבבו בתכלית החימום, והיו רחמיו נכמרים על בנו, והיה בוכה בדמעות בתכלית הרחמנות וכו' (עכ"ל).

הרי שלך לפניך שהבכיה היה מגודל רחמנותו על בנו, אבל אברהם אבינו שש ושמח לעשות רצון קונו, ולא התפלל על הצלת יצחק בנו, רק אחרי שאמר לו הקב"ה לקחת האיל במקום בנו, היה מודה ומשבח להקב"ה "לולי רחמך המרובים וחסדך העצומים כבר הייתי שוחט לבני יחידי, לולי שמנעתי. אבל כאמור בשעת הנסיון לא היה חושב כך אלא אדרבה היה שש ושמח לעשות רצון קונו. וכמו שהבאתי מהגאון הצדיק ר' שמואל הומינר שהיה הנסיון של כבש רחמיו ולא נתאבן לבו אלא אדרבה עם כל הרחמנות היה מקיים רצון קונו. ועל זה אנו מתפללים זכור ברית אברהם ועקידת יצחק. ויהי רצון שיקיים בנו והשב שבות אהלי יעקב. (המשך יבא)

הרב הגאון ר' יוסף קדיש ברנדסדורפר שליט"א

בעל מחבר ספר אורה ושמחה על הרמב"ם

בענין מצות ד' מינים בדור המדבר

תנחומא וכו' שנטלו עמהם כשיצאו ממצרים, הרי משמע שלא היה להם בהישג יד במדבר פירות וכדו', אלא צ"ע דביומא (עה:) מבואר שקנו מאכלים מתגרי אומות העולם א"כ אפשר שקנו ד' מינים מתגרני גויים וצ"ע. והראה אותי דודי הרה"ג צבי סגל שליט"א לאבן עזרא שמות (יב כה) שבמדבר לא היה להם מצות בהיותם בארץ אשר לא עבר בה איש אין להם רק המן לבדו, לפי"ז צ"ל דה"ה ד' מינים לא היה להם וא"ש דברי הר"מ בפיה"מ, ואי"ל דדוקא מצה לא היה להם כי לא היו יכולים

נשאלתי ע"י ידידי הרה"ג מוהרי"א הלוי סטאריק שליט"א ע"ד לשון הרמב"ם בהקדמת פירוש המשנה שכתב "אבל ראינו בלא ספק מיהושע עד עתה שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה" וכו', דצ"ב למה נקט מימות יהושע ולא אמר מימות משה, ואמרתי לו שכנראה דס"ל להרמב"ם שבמדבר לא היו מקיימים מצות ד' מינים משום שלא היה מצוי להם במדבר מהם וע"כ נקט מימות יהושע דייקא, וסמך לרברינו ע"י רש"י ריש פר' תרומה עה"פ ועצי שיטים ששאל ומאין להם במדבר פירש רבי